

HEGEL'İN İNSANA BAKIŞI*

Süleyman Hayri Bolay**

Hegel'in insana bakışını anlayabilmek için sisteminin bütünü bir tablo görünüşü içinde genel çizgileriyle kavramak lazımdır. Ama ondan önce Hegel'in yetiştiği dönemin fikri, felsefi, siyasi ve toplumsal ortamı nasıldı? sorusuna bir cevap arayalım.

Hegel'in yetiştiği dönem Avrupa'nın çok çalkantılı bir dönemidir. Hegel 1770 doğumludur. 1776 da Amerikan devleti kurulmuştur. Avrupa'da modern düşünce ortaya çıkmalı 150 seneden fazla bir zaman geçmiş, 17.yüzyılın mekanik ve mekanistik dünyasına karşı daha bu yüzyılın ortalarında çeşitli tepkiler ortaya çıkmıştır. Bilhassa Almanya tarih ve arkeoloji araştırmaları derinleştirilmiş, mitolojik araştırmalar çeşitli boyutlar kazanmıştır. Bütün bunlar mekanistik dünya görüşünün insanı bir makine gibi görüşüne onun sevgisine acısına, elemine yani duygularına yer vermemesine ve bu duyguları matematik-fizik formüllere sığdırmaya çalışmasına karşı bir tepkidir. Buradan romantik felsefe doğmuş ve Hegel de bu felsefenin temsilcilerinden biri olmuştur.

Aydınlanmaya Bakışı

Öte yandan Aydınlanma hareketi onun yetiştiği dönemde bilhassa Fransa'da hakim bir düşünce hareketi idi. Voltaire, Rousseau ve Montesquieu gibi düşünürleri istisna edersek, diğerleri materyalist ve naturalist bir anlayışa sahipti. Romantizmin filozofu Schelling, Aydınlanma hareketine tepki gösterdiği gibi Hegel de tepki göstermiştir.

Hegel'de İnsan

Hegel'in Aydınlanma hareketine gösterdiği tepkinin müsbet tarafı olmakla beraber, daha çok bu tepki menfidir. Aydınlanmanın, insanda hak-hukuk duygularının doğuştan bulunduğunu kabul etmesini, Hegel, bu hareketin müsbet yönü olarak görür. Ama o bu hakikati daha çok menfi yönüyle belirtir: ona göre esas tavır itibariyle Aydınlanma yıkıcıdır. Çünkü Aydınlanma felsefesi, dine, geleneklere, ahlaka, alışkanlıklara, kurulu düzene, devlete, idareye, siyasi ve idari otoriteye yani mevcut herşeye karşı yıkıcı, tahripkar bir tutumu temsil eder.

* 25-29 Mayıs 1998 de Atatürk Üniversitesi tarafından tertip edilen Felsefe Kongresi'nde tebliğ olarak sunulmuştur.

** Prof. Dr., G.Ü. Felsefe Bölümü.

Esasen bu tahripkar tutum, Fransız düşünürlerden gelmektedir. İngiliz ve Alman aydınlanmacılarında bu tarz yıkıcılık yoktur. Çünkü onların çoğu materyalist ve ateist değillerdir. Mesela John Locke Hristiyanlığa bağlı bir filozoftur. Bununla beraber Hegel Aydınlanmadan yine de etkilenmiştir.

Hristiyanlık ve İhtilal ile İlişkisi

Hegel'in Hristiyanlığa bağlı olmakla beraber ondan etkilenme derecesi çok önemlidir. Bu etkinin yönlendirici olup olmadığı daha büyük önem taşır. Bunun yanında Hegel bir Hristiyandır, bir protestandır; ve daha mühimi teoloji fakültesi mezunudur. Yani formasyon itibariyle teologdur. Teoloji mezunu diğer Alman ülkücüleri gibi (Fichte, Schelling) onun da derdi, Hristiyanlığı akli temellere oturtarak yaşar ve savunulabilir hale sokmaktır.

Reformasyon hareketi, Kilise'nin bozulmasından, kudretin ve hakimiyetin yanlış kullanılmasından doğmuştur. O derunî (içsel) olanı, Hristiyanlığın özünü benimsemiştir. Dolayısıyla Hegel, bu görüşlerden de etkilenmiştir.

Hegel'in yetiştiği dönemin, muhakkak ki, en büyük hareketi 1789 Fransız İhtilalidir. Bütün dünyayı etkileyen bu hareketten de genç Hegel'in bir takım etkiler alması tabiidir.

Bundan sonra Almanya, 1806 da Napolyon orduları tarafından çöğendi. Fichte ve Goethe, Napolyon'u "insanlığın kurtarıcısı" olarak karşıladılar ve bunda yanıldıklarını, Alman gururunun Fransız çizmeleri altında ezilmesinden sonra anladılar. İşte, bu yeni idrak Fichte ve Hegel'de Almanlık yahut "germenlik ruhu" nun yükselmesine yol açmıştı. Alman ülkücülüğü (idealizmi) bu karışık, karmaşık, gerilimli ortamda neşv ü nema buldu. Böylece kudret, kendini yenileme, ve aşma, farklı olmak, hamle yapmak iradeli, üstün ve hakim olmak gibi unsurlar, Alman Ülkücülüğüne ve Hegel'e de geçti. Hegel'in sistemi bu havada oluşurken onun insana bakışı da yukarıdaki vasıfları da taşıyan bir anlayışla sistemin içinde yerini almış oldu.

Hegel Felsefesinin Esasları

Hegel felsefesinin temelinde varlık vardır. Hegel'de "akıl", "Ruh-Tin" (Geist), "Cevher-töz", "ide" gibi kavramlar, çoğu zaman aynı anlamda birbirinin yerine kullanılabilmiştir. Bunlar, insanı onun içinde yaşadığı tabiat alemini kültür ve toplum hayatını yahut tarihi varlık sahasını oluşturur, yönlendirir, tasarlar, düşünür, gerçekleştirir. Şu halde bunlar, her şeyden evvel şuurlu, gayri maddî bir özneyi temsil eder. Dolayısıyla "tin" metafizik bir ilkedir. Hegel'in niyeti varlığın bütün alanlarının bilgisine ulaşmak ve böylece onun felsefesi, varlığın ne olup ne olmadığını kavramaktır. Bu bakımdan Hegel felsefesi varlığın (ide'nin, aklın) kendi kendine düşünmesidir. Çünkü Hegel'in sisteminde varlık ve düşünme, ilke itibariyle bir -ve aynıdır. Bundan dolayı tabiat ile ruh alemi arasında varlık bakımından (ontik) bir fark yoktur. Çünkü maddî olan manevî olandan, tinsel olandan çıkar, manevî olan maddî olanı yönetir. Yönetirken sınırlamaz, gelişmesine, ilerlemesine imkan verir. Burada şuna da işaret etmek yerinde olur: düşünen, eyleyen, şuurlu ve manevî olan temel metafizik varlık ilkesi nedir? Bu, dinî manada Tanrı'dır. Buna "Hristiyanlığın Tanrı'sıdır"

diyenler çoğunluktadır. Zaten kendisi de bunu gizlememektedir. Bu sebeble “akıl alemi idare ediyor” demek “Tanrı alemi idare ediyor” demektir. Onun alemi idare etmesi, planı gerçekleştirmesi, dünyayı ve alem tarihini meydana getirir.

Hegel sisteminde kavram, varlığa tekabül eder; burada diyalektik işleyiş, Hegel mantığının özünü teşkil eder. Onun mantığı saf fikirden, bütün niteliklerden soyutlanmış fikirden başlayarak işler.

Hegel'e göre en genel, en kapsamlı kavram varlık kavramıdır. O, hiç bir tayine hiç bir belirlenime sahip değildir. O, yaratmaya geçmemiş Tanrıdır. Bu varlık, kendinde kendi zıddını barındırır; yani varlık mahiyeti icabı yokluğu da kendisinde ihtiva eder. Varlık yokluktan oluş ile kurtulur. Doğru, ne varlıkta ne yoklukta ama oluşta. Akıl veya varlık, başlangıçta kendi kendisiyle özdeş, gelişkisiz bir imkandır. Bu bakımdan kendi kendisinde ve kendi içindedir. Yani bizatihi varlıktır. Kendi kendine vardır.

Bütün oluşlar, gelişmeler daha doğrusu yaratılışlar, üçlü evreler halinde meydana gelir. Bu da tez antitez ve sentez üçlemesidir. Üçlemeli diyalektik metod, Hegel sisteminin kavranması zor ve tutarsızlıklar taşıyan zorlamacı taraftır. En kapsamlı ve tayin edici üçleme varlık-tabiat-ruh üçlemesidir.

Tanrı-alem ilişkisi

Evrensel akıl'ın veya varlığın kendinde oluşu tez safhasıdır. Bundan sonra varlık (Tanrı) kendi dışına çıkmak, İslami gelenekteki tabiriyle “bilinmek” ister. Çünkü Hegel'in dediğine göre Tanrı “kıskanç değil”dir. Hegel alemin oluşunu, Tanrı-alem, Tanrı-insan ilişkisini izah ederken, psikolojik bir unsuru, “kıskançlık” unsurunu menfi yönde kullanmıştır. Tanrı-alem ilişkisi de böylelikle kurulmuş olur. O, tabiatta tezahür etmek ister. Bundan dolayı Tanrı tabiatı meydana getirmiştir. O aynı zamanda vahy eder. Ama neye vahy eder?

Hegel burada çok açık bir tavır sergiler: Evet Tanrı paylaşır ve vahy eder ama “tabiata, taşa ağaca, hayvana” vahy etmez. Çünkü insan düşünen ve ruhu olan varlıktır. Tanrı'nın ruhu da insandadır.¹ İşte bu Evrensel Akıl'ın kendine şuurudur ki bu da insan bilgisinde fark edilir.

Evrensel Akıl, başka olanın biçiminde kendisini ide olarak meydana getirince tabiat oluşur. Fakat tabiat maddidir. Evrensel Akıl, manevîdir, maddeden uzaktır, kendi özel amacı vardır. Bu durumda Evrensel Akıl, bilinci olmayan tabiatı meydana getirerek kendilik şuurundan uzaklaşır ve kendisine yabancılaşır. Tabiatta sabitlik, hürriyet ve birlik de yoktur. Bu safha da antitez safhasıdır.

Yalnız burada önemli bir noktaya temas edilmesi gerekir: Evrensel Akıl, bilinçsiz tabiatı meydana getirmekle (Hegel, yaratma diyor) tabiatın aynısı mı oluyor? Hayır. Bir çok kimse bunu, böyle yazıyor. Bu da Hegel'i panteist görme gayretinden ileri geliyor. Halbuki Hegel Tanrının yarattıklarından, evrenden ayrı bir varlık olduğunu özellikle açıkca belirtmektedir. O yaratıkların, evrenin, başkası olarak Tanrı'nın dışında olduğunu ısrarla vurgulamaktadır.² Hegel'in

1 Hegel, *Leçons Surla Philosophie de la Religion*, III.partie. Trd.par J.Gibelin, seconde edition, Paris, 1970, s. 33.

2 Hegel, *A.g.e*, s. 21; *La Raison dans L'Histoire*, s.21.

panteist olduğu iddialarına kendisi cevap verir gibidir: “Ürün, Tanrı’dan farklıdır ki bu evrendir. Alem, yaratılan, Tanrı’nın dışında başkası olarak ve O’nsuz kalır”. Zaten tabiatı meydana getirince Evrensel akıl kendi bilincini kaybetseydi, tekrar onu kazanamazdı.

Evrensel Akıl tabiatı (evreni) nasıl meydana getirdi? Hegel, bunu “Tanrı’nın bizzat eylem, hür eylem” olmasıyla kendi yakınında kalmasıyla (demeurant aupres de soi) izah eder ki Tanrı’nın hür eylem oluşu, bütün ilahî tasarımları da içine alan kavramın temel belirlenimi, yahut tayinidir.

Acaba yaratma, aracılık kategorisi mi ile olmuştur, yoksa, aracısız mı? İşte burada Hegel çok önemli bir uyarıda bulunur: Şayet yaratma işine aracılık kategorisi (categorie de la mediation) girmiş olsaydı, bu doğrudan doğruya Tanrı’nın alem (monde) aracılığıyla varolduğu anlamına gelirdi. Hegel’e göre bu da “boş bir totoloji” olurdu. Çünkü Hegel’in sisteminde tabiat fikrin (ide’nin) dışlaşmış, haricileşmiş olmasından, kendisini bildirmek istemesinden meydana gelmiştir; dolayısıyla alem, idenin bir tezahürü veya görünüşüdür.

Evrensel Akıl, sırf ide (fikir) halinde iken, kendi kendisiyle özdeş olup çelişkisizdir, dolayısıyla kapalı bir imkandır, bir olabilirliktir. Bu safha, Hegel sistemindeki diyalektik işleyişin tez safhasıdır. İde, haricileşmekle kendi dışında, kendisi olmayan, bir varlığı yani tabiatı meydana getirmiş oldu. Bu durumda kendine zıt, kendisi ile çelişir bir duruma düşmüş oldu. Çünkü Hegel sisteminde fikir, (Tanrı) tamamen manevîdir, madde ile ilgisi yoktur. Kendisi de varlıktır, kendi bilincine sahiptir. Mutlak varlık (ide) hürdür, birdir, birliği temsil eder, ezeli ve ebedidir, yani doğumlu ve ölümlü değildir, sonlu değildir. Buna karşılık tabiat maddedir, maddîdir, bilinçsizdir. Tabiatıta ne hürriyet ne birlik; ne de ölümsüzlük vardır. Bundan dolayı ide, kendisine yabancılaşmıştır. Bu durum, diyalektik işleyişin antitez yani ikinci safhasıdır.

Evrensel Aklın, bu yabancılaşmadan, bu çelişkiden kurtulması lazımdır. Bunun için kendine dönmesi gerekir. Çelişkiden ancak ruh dünyasında kurtulmak mümkün olur. Ruh dünyasında varlık ve fikir kendine dönerek asliyetini kazanır. Tabiat ve madde olmaktan kurtulur. Ruh dünyası, insanın ve kültürün dünyasıdır. Bu dünyada akıl, “Kendisi için” olan bir gerçekliktir. Ruh dünyasında tabiatıdaki kendine karşı bir gerçeklik olmaktan da çıkmış olacak, o artık diyalektik işleyişin üçüncü safhası olan sentez safhasına ulaşılmış olacaktır.

İde’nin kendine dönerek asliyetine kavuşması ilk belirlenme, ilk tayin sayılır; bu da duygu ve duyum seviyesinde olur. Kazanılan bilinç kendine dönerek akıl haline gelir. Ruh ise akılı, mutlak yeti olarak kavrar.

Bu durumda felsefe, bu diyalektik ilerleyiş ve konusuna uygun olarak üçe ayrılır: 1) Mantık, kendinde varlık olan, aynı zamanda metafizik veya ontoloji olan ideyi inceler. 2) Tabiat felsefesi: Varlığın başkalaşmış, yabancılaşmış halini inceler. 3) Ruh (Tin) Felsefesi: Bu da kendisi için olan varlığı bilir ve inceler.

3 Hegel, A. g. e. s.21.

4 Hegel, *Leçons sur la Philosophie de la Religion*, III. partie, s. 21.

Akıl ve Ruh

İnsanın dünyasında, onun eseri olan tarih ve kültür aleminde görünen, açılan, açılarak gelişen akıl, "Ruh-Tin" olur. Bu safhada ruh kendini açmaya başlar. Bu safhada ruh kendi şuuruna erer, kendini bilir.

Ruh burada "öznel ruh" olarak tecelli eder. Kendini bilen ruhun bilmesi, kendini "somut-müşahhas" olarak belirlemesidir. Bu somutlaşma üç safhadan geçer: 1) Aristo'nun bitkisel ruh dediği safha ki aracısız ruh olarak tabiattaki ruhtur. Bu, antropolojinin konusudur. 2) Kendisinde ve başkasında özdeş düşünme olarak kendisi için ruh. Bu aracılı olup fenomenolojiyi ilgilendirir. 3) Kendisi için özne olup kendini kendinde belirleyen ruhtur ki bununla da psikoloji ilgilenir. Burada psikolojinin konusu olan "duyum", "algı", "tasavvur", "anlama", "hatırlama", "Hayalgücü", "hafıza" gibi olaylarla karşılaşılır.

Bundan sonraki safha, "nesnel ruh"un kendisini açma safhasıdır. Nesnel ruh, hukuk ve ahlakilik basamaklarından aile, şehir toplumu ve devlet basamaklarını gerçekleştirir. Buradan da son safha olarak dünya tarihine yükselir. Tez, antitez ve sentez üçlüsü içinde ilerleyen ruh en son basamakta "mutlak ruh" halini alır. Mutlak ruh, önce sanatta tecelli eder, sonra vahyedilmiş mutlak din olarak Hristiyanlıkta kendisini gösterir. Daha sonra da bu ikisinin birliği olarak felsefede tecelli eder. Artık burada kendisi hakkında mutlak bilgiye ulaşır.

Hegel'e göre, aklın alemi idare etmesi; alemi Tanrı'nın yönetmesi demektir. Aklî olan, ilahî olandır; dolayısıyla iyi olandır. Aklın (Tanrı'nın) alemi idare etmesi, O'nun planının gerçekleşmesi olup bu da tarihi meydana getirir. Hegel'de Tanrı'nın kendisini ruh olarak açması üçleme (Trinite) ve bunun değişik şekli olan diyalektik usülle olur. Yani Tanrı, "insan-Tanrı(oğul-Tanrı) olarak ilk ve son defa İsa kılığına bürünmüş, insanların kendisini tanımasına fırsat vermiştir. (Neden İsa ile bunu yapmış, neden İsa'ya kadar kendisini tanıtmamış? Daha önce evren yok muydu ve insanlar yeryüzünde değil miydi?) gibi sorular, cevaplanması gereken sorulardır. Böylelikle "Kıskanç olmayan" Tanrı, alem ile insan ile doğrudan ilişki içine girmiştir.

Hegel'in insana bakışını incelerken Hristiyanlık inançlarını gözönüne alarak incelemek lazımdır. Çünkü, o, dinî inançlarını daima ön planda tutmuştur. Hegel insana dair fikirlerini açıklarken bilhassa üçlü Tanrı inancını çokça kullanmıştır. Hatta denilebilir ki üçleme olmasa Hegel'in dayanağı elinden alınmış ve söyleyecek sözü kalmamış gibi olacaktır.

Bu çerçevede insanla ilgili bazı sorulara cevap arayalım:

İnsanın mahiyeti (neliği) nedir? Tabiaten insan nasıldır?

İnsan Mahiyeti ve Tabiatı

Hegel'in düşüncesinde insan Tanrı ile aynı mahiyete sahiptir; başka deyişle insan Tanrı'nın mahiyetindedir.¹ Hegel bu konuda açık konuşmaktadır; "insanın ve Tanrı'nın kutsal birliği ruhun ruhla birliğidir"² Hegel'e göre akıl, bil-

¹ Hegel, *Hukuk Felsefesinin Esasları*, s. 237.

² Hegel, *Philosophie de la Religion*, s. 79.

gidir, bilgi de inançtır. Yahut iman bilgidir. Bu bakımdan insanın Tanrı hakkındaki bilgisi, öze ait birlik açısından ortak bir bilgidir; yani Tanrı'yı Tanrı o-larak (olduğu gibi) tanıyan insanda, Tanrı bizzat bilinmiş olur; "işte bu bilgi Tanrı'nın kendine olan şuurudur" şöyle de denebilir: "Esasen Tanrı'nın insana dair bilgisi, insanın Tanrı hakkındaki bilgisidir"¹

Bu açıdan bakıldığında, "Tanrı'yı tanıyan insan ruhu, bizzat ancak Tanrı'nın kendi ruhudur."

Görülüyor ki Hegel'de insan, Tanrı ile aynı ruha aynı mahiyete sahiptir. Böylece insanın neliğini tespit etmiş olduk. Şimdi Hristiyanlıktaki İsa'nın Tanrı olup olmadığı kavgalarını hatırlatan bu anlayış açısından insanın tabiatı nedir? sorusuna cevap arayalım:

Hegel açısından insan, kendinde ruh ve Tanrı'nın bir nümûnesi (örneği) dir. İnsan Tanrı'nın bir örneği olarak yaratılmıştır. Hegel'e göre, Tanrı iyidir. İnsan da o'nun bir numunesi olarak yaratıldığına, Tanrı'nın özelliklerini yansıttığına göre, o'nun aynası olarak iyidir. Şu halde insan tabiaten iyidir. Yahut şöyle de denilebilir: Tanrı kendinde ruh ve kendinde iyi olduğu için Tanrı'nın ruhuyla insanın ruhu da aynı olduğundan insan da kendinde iyidir. Demek ki Hegel'in düşüncesinde insan, tabiaten yaratılış icabı (fitraten) iyidir. Peki kötülük nereden geliyor? İnsan neden kötü fiiller işliyor?

İnsan "kendinde iyidir" ama, "kendinde" kavramı, tek yönlüdür. Halbuki insan daima kendinde (en soi) kalamaz. O, "kendisi için"(Pour soi) olmak zorundadır. "kendisi için" olabilmesi bir zarurettir, o, iradesini göstermek mecburiyetindedir. O zaman da aklına ve iradesine tabi olması gerekir. Tıpkı Tanrı'nın "kendinde varlık iken tabiatı ve evreni meydana getirmek için açılması kendi dışına çıkması gibi. Tanrı tabiatı meydana getirince kendine nasıl yabancılaşmış, aslından uzaklaşmış, maddeye bulaşmış ise, insan da "kendisi için" olmaya başlayınca asli hüviyetinden uzaklaşır, aslına yabancılaşır. Çünkü, Hegel nazarında, insanın mutlak varlıktan ayrılması kötüdür, suçtur; bu, onu kirletir, kötülüğe bulaştırır. Dolayısıyla insandan kötü fiiller sudur eder. Demek ki Hegel'in düşüncesinde insanın tabiaten veya aslen iyi olması, onun Tanrı'dan gelmesine, kötü olması da maddî yönüne bağlanmaktadır.

Tanrı-İnsan İlişkisi

Hegel insanın, Tanrı ile ilişkisinde mahiyet itibariyle ortak olduğunu ortaya koyarken Tanrı ile insanın esas ortaklığına da açıklık getirir. "Tanrı'nın ve insanın ortaklığı (communion) ruhun ruhla ortaklığıdır"²

İnsanda Tanrı'nın ruhu olduğuna göre bu ne anlama gelir? Hegel buradan bilgi çıkarmaktadır. Şöyle ki: İnsanda Tanrı'nın ruhunun olması, insan bilgisinde Tanrı'nın tanınması anlamına gelir. Bu, aynı zamanda Tanrı hakkında bir bilinç (şuur) doğmasına yol açar ki işte Tanrı'nın kendilik bilinci budur.

1 Hegel, A.g.e., s. 79.

2 Hegel, A.g.e., s. 33.

İnsanın Tanrı hakkında sahip olduğu bilgi, nasıl bir bilgidir? Hegel bu bilginin "ortak bir bilgi" olduğunu söyler. Ardından şöyle bir açıklama getirir: "Yani Tanrı'yı olduğu gibi (Tanrı olduğu için) bilen insanda Tanrı bizzat kendisi bilinmiş olur." İşte bu bilgi de Tanrı'nın kendisi hakkındaki şuurudur. Hegel, insan hakkında sahip olunan bilginin, insanın Tanrı hakkındaki bilgisinin aynı olduğunu söyler.

Burada bir hususu hatırlatalım: Kant, kendinde varlığın (Noumenon) bilinmeyeceğini söylüyordu. Hegel, bu görüşü tenkid eder ve mutlak varlığın bilinebileceğini söyler. Burada insanın bilgisi ile Tanrı'nın bilgisinin ortak olmasını söylemesinin sebebi de inanılan şeyin bilinmesi gerektiği kanaatidir.

Burada bir çelişki var, gibidir. Şöyle ki: Hegel, hem insan aklının sınırından söz ediyor; hem de insan ruhu ile Tanrı ruhunu adeta özdeşleştiriyor. Şöyle diyor: "Tanrı'yı bilen (connait) insan ruhu, bizzat Tanrı'nın ruhundan başka bir şey değildir." Bu konu, insan hürriyeti ile ilgili sorulara götürür."

İnsan-Bilgi İlişkisi

Peki Hegel nasıl oluyor da Tanrı'nın ruhu ile insanın ruhunu ve bilgisini nerdeyse eşitliyor? Bu soruya cevap vermek, iman-bilgi ilişkisine girmemizi gerektiriyor. Hegel'in iman ve bilgi ilişkisinde görüşleri çok dikkat çekicidir. O, imanı bilgiden ayırmanın saçma olduğundan söz ediyor ve bunu şöyle izah ediyor: "Zira iman, şurudan doğar; inanılan şey bilinir ve o kesindir" Hegel buradan bilgi ile imanı özdeş ve eşit kılıyor. "öyleyse iman, doğrudan bilgi olarak tarif edilebilir."¹ Hegel, Tanrının insanda tezahür etmesiyle bilinir hale geldiğine inandığı için böyle diyor. Hatta o şöyle bir iddiada bulunuyor: "O, bilinmez dersek bir Hristiyan değiliz."² Görülüyor ki Hegel'in insanı, varlık açısından Tanrı ile aynı ruha sahip olurken bilgi açısından da yine Tanrı ile ortak bilgiye sahip olmaktadır.

Biraz önce Hegel'in iman ile bilgiyi özdeş kıldığını ifade etmiştik. Aslında ruh düşünür; objeyi düşünür, kendini düşünür, aslını düşünür, bunlar bilgidir. Daha doğrusu Hegel nazarında ruh, bilgidir.

Ruhun bir spekulatif düşünmesinde üç an (moment) veya durak vardır:

- 1) Saf (sırf) düşünce yahut öz olarak Tanrı
- 2) Varlık veya alem olarak düşünce
- 3) Varlıkta veya aynı zamanda evrensel kendisi olarak kendinde olumsuzluk, gerçek ruh.

Bu üç an ortak bilginin de anlarıdır:

- 1) Birinci düşünce, peder'in (yani Tanrı'nın) hakimiyetine
- 2) İkinci düşünce, oğul'un (Yabancılaşması içinde Ruh'un)
- 3) Üçüncü düşünce de, Kutsal Ruh'un hakimiyetine tekabül eder.

Ruhun düşünmesinin bilgi olduğu ifade edilmişti. Bunu Hegel ruhun idealitesinde gelişirken bilen ruh haline gelmesiyle izah eder.³

¹ Hegel, *Leçons de la Philosophie Religion*, s.21.

² Hegel, *La Raison dans l'Histoire*, s. 65.

³ Hegel, *La Raison dans l'Histoire*, s. 219.

Hegel'de Ruh (Esprit) mutlak surette ilk ilkedir. Ruh kendisi için varlık olmaya başlayınca, obje, süje gibi şeyler onda kavram (Notion) haline gelir. Böylece ruh, önce kavramlarını kurar. Bu bakımdan, formel olarak, ruhun özü, hürriyettir; kendisiyle özdeşlik olarak kavramın mutlak olumsuzluğudur.¹

Ruhun gelişiminde de Hegel, üç basamak kabul eder:

1) Ruhun kendisiyle ilişki içinde görünür ki buradan idenin bütünlüğü için kendisini ortaya çıkarır; bu öznel ruhtur.

2) Gerçeklik formu altında alem olarak görünür ki buradan hürriyet zorunlu varoluş olarak görünür ki bu da objektif ruh halidir.

3) Kendinde ve kendisinde birlik olarak görüldüğü haldir ki burada ruhun sonsuz objektifliği, idealitesi yahut kavram oluşur ki bu da mutlak hakikatı içinde mutlak Ruhtur.

Hegel'e göre ilk iki ruh sonludur. Burada sonluluk ölümlülük manasına değil kavramın, gerçeklik ile uygun düşmemesidir.²

Hegel öznel ruhun da üç basamaktan geçtiğini söyler:

1) Kendinde yahut doğrudan ruhtur ki buna tabii ruh da diyor. Tabii ruh, antropolojinin konusudur.

2) Kendisi için yahut vasıtalı ruhtur ki bu da kendisi veya başka şeyler üzerine derinliğine düşünmedir. (Reflexion, teemmül) Şuur da böylece kazanılır. Bu ruh, ruhun fenomenolojisinin konusudur.

Bilindiği gibi Hegel, Ruhun Fenomenolojisi adlı kitabında insan şuurunun gelişmesini, bu gelişmenin tek insandaki hali ile bütün insanlıkta gelişme halinin benzer ve paralel olduğunu göstermeye çalışır. Ona göre insan türünün geçirdiği gelişmeyi fert olarak herkes kendi hayatında da geçirir. Hegel, insanlık tarihinde bulunduğu bazı esasları, tabiatın ve tek insanın gelişmesine de uygular.

3) Kendinde belirlenen ruh. Bu da kendisi için suje olarak psikolojinin konusudur. Bu ruh, ferdi ruhtur, tek insana ait esas öznel ruhtur ki Hegel buna Leibniz'in tabiri ile "Monad" adını veriyor.³ Leibniz'de Monad'lar şuurlu olduğu gibi Hegel'de de şuurlidir. Yani Hegel'in ferdi varlığı şuur kazanınca, kendini bilince "şahsiyet" haline gelmektedir.⁴

İnsanın Alemdeki Yeri Nedir?

İnsanın alem de ve tabiattaki yeri hakkında düşünürken Hegel, önce, tabiattaki durumunu ele alır ve "insan tabiatta nedir?" diye sorar. Hegel, insana tabiatta bir dayanak arar ama; tabiatta ve evrende bu dayanağın bulunamayacağına kanaat getirir. Oradan tarihe yönelmek ihtiyacını duyar. Çünkü o, tabiatın tarihinin olmadığını söylerken sadece insanın tarihi olduğu kanaatine ulaşır. Bu takdirde o, insanı tabiattan çok farklı bir yapıda görür ve insanı tabiata

¹ Hegel, *Precis de l' Encyclopedie des Sciences Philosophiques*, Paris, 1952, Tr.j.Gibelin, s.216.

² Hegel, *A.g.e.*, s. 217.

³ Hegel, *A.g.e.*, s. 227-228.

⁴ Hegel, *A.g.e.*, s. 269.

indirgeyen, onun tabiatın bir ürünü olarak gören görüşlerden tamamen ayrılır.

Hegel burada judeo-kretiyen aşkınlığa da karşı çıkıyor. Onların modern insanın maruz kaldığı “Elem”, “bölünme” ve “yabancılaşma” dan insanı sorumlu tutmalarına karşı çıkıyor. Sadece onlara değil, Descartes, Kant, Fichte gibi modern felsefenin büyük isimlerine hücum ederek onları, evreni bir “Kadavra” ya, bir “ölü madde”ye (matiere morte) indirgemekle suçluyor.

Hegel neden böyle çeşitli kesimlere hucüm ediyor? Biraz önce işaret edildiği gibi insan ölü maddeden çok farklı olduğu için onu maddeye indirgemek yanlıştır. Bir de insanın mahiyeti ve yapısı üstün ve ilahi mahiyetle aynı olduğu için ayrı bir vazifesi vardır. Bunu, o, maddeleşerek gerçekleştiremez. Hegel bu açıdan evreni ölümün hakim olduğu bir yer, maddî olduğu için Tanrı'nın mezarı olarak görür.¹ Çünkü orada ruh maddeye bulaşarak ölme noktasına gelmiştir. Gerçi Hegel maddenin ruhta hakikati olmadığını iddia eder.² Yine de maddeyle ilişkiye girmiştir. Halbuki insan aklıyla ve ruhuyla kendine dönmüş, bilinçlenmiş ruhuyla tarihi yapmalı ve ilahî planı, ilahî görevi ve ilahî hayatı gerçekleştirmelidir.

Hegel Tanrı'yı Nasıl Düşünmektedir?

Hegel, tabiatçılığa karşı olduğu için Tanrı kavramını (concept, der Begriff) spinozacılığın “Deus sive Natura” anlayışının zıddı olarak görür. O, daha da ileri giderek Tanrı'nın Newton'un saatçisi de olmadığını, evrenin ruhsuz, ilahî hayata yabancı, mekanik armonik sferi (Descartes ve Leibniz) olmadığını da özellikle vurgular. Sanki Hegel değil de ömrünün son 13 senesini, manastırda geçiren Pascal (zaten 39 sene yaşadı) konuşuyor; çünkü o da, bana filozofların, bilginlerin değil, İbrahim'in, İshak'ın Yakup'un Tanrısı lazım, diyordu. Peki Hegel'in istediği Tanrı nasıl bir Tanrıdır; özellikleri nelerdir? ona göre Tanrı, “canlı Hayat” tır; alemde ilk görünümü hayatı, meydana getirendir.

Ama bu canlı, dinamik, yaratıcı, şuurlu Tanrı ölü maddede “yabancılaşmış” tır. Onun aslına dönerek yabancılaşmadan kurtulması, Hegel'e göre, Tanrı'nın ilk hürlüğü, ilk hür hareketidir; kendine dönüşün başlangıcıdır.

İnsanın bir amacı olmalıdır. Çünkü insan daima geleceğe yönelik yaşar. Hegel, şuurlu varlıkların mutlaka bir hedefe göre şuurlu olarak hareket ettiklerini söyler. O halde insanın amacı nedir? denirse yukarıda geçtiği gibi, ilahi projeyi ilahi hayatı gerçekleştirmektir, diye cevap verilmelidir. Bundan dolayı Hegel insanı da Tanrı gibi, manevî, şuurlu canlı, diri, dinamik olarak görür. Aksi takdirde ilahi amacı gerçekleştiremeyecektir.

Bu bakımdan Hegel Tanrı'nın galakside “ölü” iken insan'da canlandığını söyler. Peki insan'da Tanrı nasıl canlanıyor? İnsan özü itibariyle tabiatı yoksar, inkar eder, maddeyi iptal eder. O, maddî varlığın, cansız alemin düşmanıdır. Logos (Kelam, kutsal ruh) ona hulûl eder, insana girer, böylelikle Tanrı insanda canlanmış olur.

¹ Hegel, *La Raison dans l'Histoire*, s. 10-11.

² Hegel, *P. Encyclopedie des Sciences Philosophique*, s. 237.

İşte burada karşımıza Hristiyanlığın Tanrı-insan'ı veya insan-Tanrı'sı çıkmaktadır.

Logos'un insana hululu (incarnation), insanın bunalımlarını aşmasını ve aşkınlığı tanımasını sağlar. Böylece Tanrı, insanda zaman terörü içinde yaşar, zamanın imajını kazanır. İnsan zaman ile yaşadığı için Tanrı da zamana tabi olmuş oluyor. Burada insan-Tanrı ilişkisi açısından bir bütünleşme vardır. Bu bütünleşme Hegel'in mantığına uygun düşer. Çünkü Tanrı ile insan aynı mahiyetten ve aynı ruhtandır.

Fakat burada bir problem çıkıyor? Tanrı, oğul ile birleşmeden, yani Hz.İsa şeklinde tarihte ilk ve son defa insan olarak görünmeden önce, neredeydi, ne yapıyordu? Hz.İsa ve döneminden önceki insanlar, insan değil miydi? Yoksa Galakside veya maddî evrende ölü olan Tanrı gibi, önceki insanlar da ölü mü idiler? Hegel bunlara cevap aramıyor. Ama Hristiyanların Tanrı'nın esrarına vakıf olduğunu da iddia ediyor. Buradan, oluş ve Evrensel Akıl kavramlarıyla evrensel bir tarih felsefesi oluşturmaya çalışarak insana bir paşa biçiyor, bir görev yüklüyor: "Evrensel tarihin anahtarı bize verilmiştir."

Tarihi akıl yapmaktadır. Bu sebeble tarih felsefesini ortaya koyduğu kitaba "Tarihte Akıl" demiştir. Akıl nedir? Hegel bu soruya değişik yerlerde farklı cevaplar verirse de "Tarihte Akıl" da "Akıl, evrensel tarihte Tanrı'nın eylemidir"¹ diye cevap verir.

Yukarıda insanın amacını belirtmiştik. İnsanı belirleyen esas özelliklerinden birisi istikbal endişesi olduğu için fertler de, toplumlar da projelerini ve ümitlerini hep geleceğe veya yarınlara aktarırlar. Aklın gayesi, işte bu amacı olan fertler tarafından gerçekleştirilir.² Tabii bu durumda insan ilahî gaye için bir vasıta, alemler dünyasında oyuncudur. Ama kendisi oynayıp kendisi seyreden bir oyuncusudur. Fertler ve insanlar (fert, kişilik kazanmamış insandır), Hegel'in nazarında, bizzat gaye (fin) nin muhtevasına göre bir takım "kendinde gayeler" dir.³

İnsan olabilmenin şartlarından birisi kişiliğe sahip olmaksa, bir diğeri kimliğe (hüviyete) sahip olmaktır. Kimlik, ayırıcıdır. Kimlik sayesinde fertler başkalarından ayrılır. Toplumlar da böyledir; onların da kişiliği ve kimliği vardır. Kimlik, kişiye kendilik şuurunu kazandırır. Hegel, bu hususta şöyle der; "insan kendisini iyi tanırsa hayvanlardan ayrılır. O, düşünen varlıktır. Düşünmek evreni bilmektir." (La raison, s.77) Ama bunun bir şartı da mazi şuurunu, tarih şuurudur. Tarih şuurunu kazandıran çok çeşitli unsurlar vardır. Ama fert, kişilik kazanınca varlığını nasıl devam ettireceğini, bu şuur vasıtasıyla belirler. Hatta ne gibi bir ad veya ünvan ile varlığını devam ettirebileceğini, o kanalla belirler.

Hegel, kendilik şuuruna çok önem verir. Kendilik şuurunu, insanın düşünce vasıtasıyla kendisini mahiyet olarak kavramasıyla elde edilir. Kendilik şuurunu ne işe yarar? Bu sorunun cevabı Hegel için çok önemlidir. Kendilik bilinci "Hukukun, öznel ve nesnel ahlakın ilkesini oluşturur."⁴

1 Hegel, *La Raison dans L'Histoire*, s.101.

2 Hegel, *A.g.e.*, s. 130.

3 Hegel, *A.g.e.*, s. 131.

4 Hegel, *Hukuk Felsefesinin İlkeleri*, Çev. Cenan Karakaya, İstanbul, 1991, s. 5.

Hukuk demek, onun nazarında, ahlak demek, eylem demektir. İnsan da eylemleri ve şuurulu hareketleri ile varoluşunu ortaya koyar, varlığını kabul ettirebilir.

Yukarıda tabiatın tarihi ile insanın tarihinin Hegel'de , Marx'ın aksine, ayrıldığını belirtmiştik. O, tabiatın yaratılmasından sonra zuhur eden insanın, al-emin tabiatına, zıt olduğunu belirtir. Çünkü tarihte insan kendisine verilen vazife-yi yerine getirmek için eylem yapmak zorundadır. Bu bakımdan insan, artık orada "aktiftir"¹

Tarih, Hegel nazarında "Mutlakın gölgesi"² "yüksek şekillerinde Ruhun mutlak ilahi sürecinin bir tezahürü"³ dür.

Evrensel Akıl da, evren tarih olarak, öznel bir irade değil, fakat Tanrı'nın eylemidir.⁴ Akıl, ve tarih, evrensel tarih açısından Tanrı'nın eylemi olduğuna göre, bunlar özdeşleşmiş gibidir. Hegel, beşeri faaliyeti ferdi çıkarılara ve özel amaçlara bağlar.⁵ Öyleyse eylem nedir? Eylem "öznel veya ahlaki iradenin dışsallaşması" (haricileşmesi) di.⁶ Burada eylem (action) ile Tanrı arasında da bir ilişki kuran Hegel, daha önce geçtiği gibi, şöyle der: "Tanrı eylemdir, hür eylemdir"⁷

İnsan-Tanrı İlişkisi

İnsan eylem içindedir, Tanrı zaten eylemdir; Peki insan Tanrı ilişkisi nasıl kurulacaktır? Yalnız, insanın Tanrı ile aynı mahiyetten olması, mükemmelliğini gerektirmez. İnsanın hayatı, bu bakımdan asla tam değildir, bağımlıdır. İnsan hayatı, endişe, tahrik, hareketlilik, açgözlülük (avidite) bunalım ve korku ile doludur; öfke, soğukluk, kin, ilgisizlik, yahut kayıtsızlık, aşırı ihtiraslarla malüldür. İşte böyle bir insan, aynı zamanda zavallıdır. Bu halden o nasıl kurtulacaktır? Cevap; Tanrı'yı bilmesi ile mümkündür. İnsanın Tanrı ile ilişki kurmaya bu bilgi yeter mi? yetmez. Tabii önce Tanrı'yı bilmesi yani ona inanması gerekir. Sonra "Tanrı zaten insanlara iştirak eder ve kıskanç değildir"⁸ Hegel, Tanrı'nın "bizimle ilişkisi olduğuna" inanır; çünkü der, "bizim ruhumuz O'nunla ilişki içindedir." Zira Tanrı vahiy yoluyla esas ilişkiyi kurar. Ama Hegel'in, Tanrı'nın özellikle insana vahy ettiğine dair fikrini biliyoruz. Çünkü Tanrı, zaten Ruh'tur, insan da düşünen ruhtur. Dolayısıyla insanla Tanrı arasında sarsılmaz ve sağlam bir ilişki kurulmuş olur.

Yalnız Hegel, burada bir defa daha çelişkiye düşer; çünkü muhtelif yerlerde insanın ve Tanrı'nın mahiyetinin ve ruhunun aynı olduğunu söylerken, burada insanın Tanrı'dan ayrı olduğunu söylüyor. Hegel; Tanrı'nın tabiatı ile

1 Hegel, *La Raison dans l'Histore*, s. 7.

2 Hegel, *A. g. e.*, s. 65.

3 Hegel, *A. g. e.*, s. 97.

4 Hegel, *A. g. e.*, s. 101.

5 Hegel, *A. g. e.*, s. 108.

6 Hegel, *A. g. e.*, s. 106.

7 Hegel, *A. g. e.*, s. 21.

8 Hegel, *A. g. e.*, s. 32-33.

varlığını da ayırmak gerektiğine inanır. Ona göre Tanrı vardır, ama önce O, bir tasavvur ve bir isimdir.¹ Hegel burada bir nominalist gibi konuşmaktadır.

Hegel, başta işaret ettiğimiz gibi üçleme (Trinite) yi en önemli malzeme olarak kullanır. Çünkü onunla Tanrı insan ilişkisi, insan-Tanrı şekline bürünür. O, üçlemenin Hristiyanlığın spekulatif bir unsuru olduğunu söyler ve ilave eder: “İşte bunun için felsefe, onda akıl idesini bulur.”²

Hegel’in sisteminde, insanın gelişmesi ve kültür alanlarını oluşturması şöyle bir şema ve sıralama ile belirtilebilir:

Evrensel Akıl (Tanrı)

İde, Tabiat

Fert

Kişilik

Subjektif irade

Hukuk

Mülkiyet

öznel Ahlaklılığa geçiş

Nesnel ahlaklılık

Aile (Ruhun dolaysız cevherliliği olarak sevgi)

Evlenme (Dolaysız bir ahlakî olay)

Eğitim

Sivil Toplum

Yargı gücü

Kanun olarak Hukuk-Mahkeme

Kamu yönetimi

Devlet (Objektif ahlak idesinin fiilen gerçekliği)

Hürriyet

Hegel’in insanı, tarihi yapabilmek için faaliyet yapmak, eylem yapmak zorundadır. Aslında Hegel, evrensel oluşu izah ederken çelişkileri ön planda tutmuştur. Daha önce de işaret ettiğimiz gibi **onda oluşun bilgisi ile varlığın bilgisi, tek ve aynıdır**. Hegel, ruhu maddeye tamamen karşıt olarak görür. “Madde, bana karşı direnir.”³ der. Madde ile ruhun zıtlığından Hegel başka bir önemli unsura ulaşmak ister: **Hürriyet**.

Daha önce Tanrı’nın hür eylem olduğunu söylemişti. Şimdi ruhun özelliğini de hürriyet olarak koymaktadır. Ona göre “hürriyet, ruhun hakiki birliğidir.”⁴ Evrensel tarih ise bu hürriyetin ilerlemesidir. Ruh esasında, hür olduğu için faaliyetlerinin neticesi olarak, daha çok hürleşir.

¹ Hegel, *A.g.e.*, s. 37-38.

² Hegel, *A.g.e.*, s. 81.

³ Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, s. 69.

⁴ Hegel, *La Raison dans l’Histoire*, s. 74-75

Hür olan ruhun kendi varlığını gerçekleştirmesi, Evrensel tarihte Evrensel Ruhun takibettiği bir amaçtır.¹ Hegel'in düşüncesinde insan, insan olması hasebiyle hürdür. Bu hürriyet, ona aynı zamanda bir sorumluluk yükler.

Hürriyet ile, şahıs, mülkiyet ve hukuk arasında nasıl bir ilişki vardır? Hegel, hürlüğü insanın bütün etkinlik alanlarına yayar. Bu sebeble o, hukuk sistemini, "gerçekleşmiş hürriyet alemi"² olarak görür. Hegel, hürriyet ile hukuk arasındaki ilişkiyi kökten kurar veya tarifinden çıkarır: "Hukuk, tarifi gereği ide olarak hürriyettir."³

Fert olmaktan kurtulmuş şahıs, varolabilmek için hürriyetini dış alanlara yaymak zorundadır. Bu bakımdan Hegel mülkiyeti de "şahsın vücut bulmuş varlığı"⁴ hürriyetin bir başka gerçekleşmesi olarak görür. Hegel, aynı şekilde objektif ahlaklılığı da hürriyet olarak niteler⁵.

Din

İnsanın en çok faaliyet gösterdiği alanlardan birisi de dindir. Din, insanoglunun hayatında en etkili olan alanların başında gelir. Dinler, insana çok büyük değer verdikleri için birer antropoloji de sayılabilir. Çünkü Tanrı'nın muhatabı insan, eğitilmesi gereken de odur. Hegel'in sisteminde dinin, özellikle "mutlak din", "Vahyedilmiş din" dediği Hristiyanlığın çok büyük bir yeri ve etkisi vardır.

Din, insanı, toplumu ve devleti şekillendiren unsurların başında gelir. Hatta o, devletin temelinde din olduğunu, devletin dine bağımlı olduğunu ileri sürer⁶ Din (Hiristiyanklık), Hz.İsa vasıtasıyla insanı ve toplumları eğitmiş, onları geleceğe hazırlamak için çalışmış, ferdi ve toplumsal davranışları yönlendirerek ahirete hazırlamayı hedeflemiştir.

Hegel bu düşüncelerle, insanın kendilik şuurunun, hürriyet şuurunun önce dinde görüldüğünü söyler.⁷ Dinin konusu nedir ve dinin birlikle ilgili nedir? Sanat ve bilimin din ile ne gibi bir ilişkisi vardır? Şimdi bu sorulara cevap arayalım.

Hegel din felsefesi üzerine derslerinde dinle ilgili her çeşit probleme girmekle beraber, "Tarihte Akıl", "Felsefi Bilimler Ansiklopedisi" ve "Hukuk Felsefesinin Prensipleri" adlı eserlerinde de bu konulara zaman zaman yer vermiştir.

Hegel, dinin konusunun doğruluk (vrai), muhtevasının mutlak hakikat olduğunu⁸ dinin öznel ve nesnelin birliğini ifade ettiğini söyledikten sonra, Hris-

1 Hegel, A.g.e., s. 95.

2 Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, s. 40.

3 Hegel, A.g.e., s. 54.

4 Hegel, A.g.e., s. 68.

5 Hegel, A.g.e., s. 139.

6 Hegel, *La Raison dans L'Histoire*, s. 211.

7 Hegel, A.g.e., s. 84.

8 Hegel, A.g.e., s. 152, 211.

tiyanlıkta ilahî idenin ilahî ve insanî tabiatın birliği olarak vahyedildiğini (yani Trinite)¹ bu şuurun din olduğunu, sanat ve bilimin onun görünüşlerinden ve formlarından ibaret bulunduğunu, güzel sanatların geleceğinin dinde bulunduğunu din duygusunun en yüce duygu olduğunu belirtir.² Ama, dinde çok başka bir özellik daha gören Hegel, bu özellik ile insanın hürriyet ve mutluluğu arasında çok sıkı bir bağ kurar. O, şöyle der:

“Dinde öyle bir şey vardır ki, alemin bütün değişkenliğine, gayelerin boşluğuna, menfaat ve mülklerin geçiciliğine rağmen insana daima bir değişmezlik en yüksek derecede özgürlük ve mutluluk şuru bulabilmenin güven ve huzurunu verir.”³

Görüldüğü gibi Hegel’in sisteminde insana değer biçilirken, bu değer din-fert ilişkisi, öncelikle insanın huzuru, güveni ve hürriyeti üzerine kurulmuştur.

Felsefe-Din İlişkisi:

Hegel dini bir ruh, hakikatın bütün insanlar için modu olarak görür. O, din-felsefe kavgasına da çözüm üreterek dinin felsefe ile uzlaşabileceğine kanidir.⁴ Hegel, bu uzlaşmanın gerekçelerinden biri olarak felsefe ile dinin konularının aynı olduğunu, birinin diğerine obje (konu) olabileceğini belirtir.⁵

Felsefeye gelince: Hegel felsefenin, sanat ve dinin birliğinden ibaret olduğunu ileri sürer.⁶ Peki Hegel felsefeden neyi anlıyor? ona göre, felsefe “mutlak tasavvurun muhtevasının zorunlu bilgisi, doğrudan sezginin ve dış vahyin bilgisi” olarak tarif edilebilir.

Bu felsefe anlayışından dolayı Hegel, insanın felsefî bilgisini dinî bilgisinin üstünde görmektedir ve insanın sanat ve dinden sonra ulaşabileceği en yüksek bilgi ve merhale olarak felsefeyi görmektedir. Daha doğrusu felsefeyi, insanın ulaşabileceği, sanat ve dinin bir sentezi olarak kabul etmektedir. Son merhalede alemin ruhu, mutlak ruha özdeş olur. Dolayısıyla son basamak mutlak bilginin elde edildiği felsefî basamaktır; bu basamakta ruh kendisine tasavvur olarak değil, kavram olarak görünür.⁷

Ahlak

Hegel’in sisteminde insan ahlakî bir süjedir. İnsan daha doğrusu şahıs, ne zaman ahlakî süje olur? İrade ne zaman ki kendiliğinde sonsuz irade olmaktan çıkıp, kendisi için sonsuz irade olur; işte kendisine dönüşü, kendi kendisiyle aynılığını kendisi-için mevcut hale getirdiği zaman, ahlakî görüş noktası belirir

1 Hegel, *A.g.e.*, s. 152.

2 Hegel, *A.g.e.*, s. 153, 211.

3 Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, s. 212.

4 Hegel, *Encyclopedie*, s. 21

5 Hegel, *A.g.e.*, s. 302.

6 Hegel, *A.g.e.*, s. 302.

7 Hegel, *Phenomenologie de l'Esprit*, trad. Jean Hyppolite, II, s. 211 not.13-14.

ve şahıs süje olur. Hegel, subjektif ahlaklılık sferinin, özgürlük kavramının gerçek yanını temsil ettiğine kanidir.¹ Yalnız o, dolayısıyla kendisi-için durumda olan öznel iradenin soyut, sınırlı ve formel olduğunu iddia eder. Halbuki irade sonsuzca kendini belirleme gücüne sahip olarak her çeşit iradenin formel unsurunu teşkil eder.² Öyleyse, öznel irade nasıl sınırlı olur? Hegel bu soruya şöyle cevap verir: Ferdi iradenin tezahürü kendisini esas irade kavramıyla ayniyet halinde ortaya koyamadığı için ahlaki görüş, izafi olup mutlak değildir. Burada iradenin sonluluğu, özel oluşu, ve fenomenliği de rol oynar. Bu engeller aşılsa irade, sınırlı olmaktan çıkabilir. Subjektif veya ahlaki irade, dışlaşınca eylem meydana gelir. Bu eylem hem şahısla, hem başkalarıyla irtibatlıdır.³

Başkalarıyla ilişkilerden insanın özgür eylemlerinin yaygınlaştığı objektif ahlaklılık ortaya çıkar. O, kendilik şuurunun faaliyeti sayesinde gerçeklik kazanan hürriyet idesidir.⁴ Objektif ahlaklılık, soyut iyiliğin yerini alır, onun muhtevası öznel ruh tarafından somut hale getirilir. İdenin özel belirlemeleri olarak objektif ahlaklılık akli bir karakter taşır. Bundan dolayı da o, hürriyettir. O, bir adet olarak görünür, devlet olarak tecelli eder. Onun alışılmış pratiği, ikinci bir tabiat gibidir. Hegel iyiliği de gerçekleşmiş hürriyet olarak niteler; bunun da alemin mutlak nihaî gayesi olduğunu iddia eder.⁵ Demek ki evrenin ve insanın nihaî gayesi de iyilik olmaktadır.

Hegel objektif ahlaklılık cümlesinden kişinin faaliyetleri ve ferdin kişilik kazanması, kendilik şuurunun gelişmesi ve kendisi için sonsuz irade olması safhalarından aileyi, sivil toplumu, yargı gücünü, kamu yönetimini, devleti, dış siyasî hukuk ile evrensel tarih alanlarını ayrı ayrı alt başlıklarla ele alır ve inceler.

Biz burada kısaca aile ile fert (insan) aile ile -toplum arasındaki ilişkiler bakımından aileye ve topluma temas edeceğiz; sonra da objektif ahlaklılık açısından fert-devlet ilişkisini ele alacağız.

Aile

Aile her toplumda, tarihin ilk devirlerinden beri varolan en önemli toplumsal birim ve kurumdur. Bu kurumu şimdiye kadar ortadan kaldırmak mümkün olmamıştır.

Hegel, ailenin, önce yapısına ve oluşuna değinir: Aile, evliliğin, her iki cinsten kişilerin kendi sonsuz şahsiyetlerini karşılıklı olarak özgürce, feda etmeleri sonucu meydana gelir. Hegel, aileyi bir şahıs "evrensel ve devamlı bir şahıs" olarak görür.⁶ O, "Doğrudan veya doğal ruh olarak toplumsal cevher,

1 Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, s.1 03.

2 Hegel, *A.g.e.*, s. 104.

3 Hegel, *A.g.e.*, s.1 06.

4 Hegel, *A.g.e.*, s. 138.

5 Hegel, *A.g.e.*, s. 116.

6 Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, s. 151.

ailedir” der. (Encyclopedie, s.276)

Hegel, ailenin teşekkülünde, ruhun (tinin) dolaysız cevherselliği olarak temele sevgiyi yerleştirir. Sevgi ailenin özel karakterini teşkil eder. O, “ruhun kendi öz birliği hakkındaki duygusudur” Ailede, ferdin birlik içindeki bireylik bilincine sahip olması, ruhun derunî halidir. Fert, aile birliğinde, kendisi için bir şahıs olarak değil yani benci ve nefsinin tatmin için değil, sadece bir üye olarak bulunmalıdır.¹ Bu, şu anlama gelebilir; fert, kendilik bilinci içinde manevî bir birlik halini almalı ve bilinçli bir sevgiye kavuşmalıdır.

Aile üç safhada tamamlanır: evlenme, mülkiyet ve servet edinme ve çocukların eğitimi.

Hegel evliliği, doğrudan ahlaki bir olay, özgür bir ahlakî eylem olarak niteler. Hatta daha ileri giderek evliliğin objektif bir gaye, kişinin ahlakî bir vazifesi olduğunu ileri sürer.² Şahsın seçimindeki hürriyetini engelleyeceği için Hegel, akraba evliliğine karşı çıkmaktadır.³

Hegel, otonom fertlerin başkalarıyla yüzyüze, geçici ilişkilerinin bütünü olarak sivil toplumu, organik bir gerçeklik halinde geliştirmiş ruh, kendilik şuurunun cevheri olan devleti ele alır. (Encyclopedie. s. 276)

İnsan-Devlet İlişkisi

Şimdi kısaca, insan-devlet ilişkisine temas edelim;

Devlet nedir? Devletin fertle, ahlakla, akılla ilgisi nedir?

Hegel devleti, insanın uygun bir varoluşa sahip olduğu bir ortam olarak kabul eder. Bu bakımdan her eğitimin amacı, ferdi herhangi bir şey ve sırf subjektif olmaktan çıkartıp devlette objektif bir varlık halinde yetiştirmektir.⁴ Hegel devletin, gerçek ve varolan, somutlaşan ahlakî hayat olduğunu söyler. Devlet, kendilik şuurunun toplumsal cevheri, aile ve sivil toplum ilkelerinin birliğidir. “Devletin özü, kendinde ve kendisi için evrensel olan, iradenin akli unsurudur” (Encyclopedie, s.281). Filozofumuz burada da devleti subjektif irade ile genel ve esas iradenin bir birliği (sentezi) olarak sunar. Bu birlikte o, ahlakî bir düzenin varlığını görür. Fert, ancak şahıslaşarak, böyle bir birlikte ahlakî bir hayat yaşar⁵ Çünkü devlette, objektif ruh olarak bireyin kendisi, ancak onun bir üyesi olduğu takdirde, hakikî bireyliğe ve ahlaklılığa sahip olabilir.⁶ Fert objektifliğe, objektif ahlaka böylelikle ulaşabilir. Devletin iç formasyonunu kazanabilmesi için Anayasaya, dış halk hukukuna, ve dünya tarihine ihtiyaç vardır (Encyclopedie, s. 281).

1 Hegel, A.g.e., s. 145.

2 Hegel, A.g.e., s. 146, 151.

3 Hegel, A.g.e., s. 151.

4 Hegel, *La Raison dans l'Histoire*, s. 136.

5 Hegel, A.g.e., s. 136.

6 Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, s. 200.

Hegel'in bu ifadelerinden anlaşılıyor ki, fert, esas şahsiyete ve dolayısıyla üstün ahlakî hayata devletin ortamında ulaşabilir. Devlet, ilahi iradenin yer-yüzündeki tecellisi ve objektif ruh olarak görüldüğü için şahıs (insan) kanalıyla ilahî proje de gerçeklik kazanma imkanına erer.

Burada üç hususa daha temas ederek, bu uzun tebliği bitirmeye çalışacağız: Kahramanlar, şiddet ve suç, köle-efendi diyalektiği.

Kahramanlar

Hegel, devleti ve toplumu idare eden bir kısım insanların kahraman, büyük adam olduğunu söyler. Kahramanlar nasıl doğar? Carlyl'ın "Kahramanlar"ı yazdığı dönemde Hegel de kahramanlardan söz ederek onlara, sisteminde, insan anlayışı içinde yer veriyor.

Tarihî büyükadamlar, Hegel'e göre "Yaratıcı ide"yi, kendine dönük "Hakikat hamlesi" momentini yani "üstün evrensel"i kavrayan, ondan kendi hedeflerini çıkaran kimselerdir. Bunlar aynı zamanda, o kimseler ki Ruhun (Tin)in üstün kavramına tekabül eden bu hedefi gerçekleştirirler. Bundan dolayı onlar "Kahraman" olarak isimlendirilirler.¹

Görülüyor ki Hegel, Evrensel Ruh'un koyduğu hedefleri kavrayıp gerçekleştirebilen insanları "Büyükadamlar" ve "Kahramanlar" olarak niteleyip, onları diğerlerinden ayırmaktadır. Bu sırta eremeyenler ne olacaktır? onlar "köle" dir.

Köle-Efendi Diyalektiği

Hegel, Köleyi tarif ederken esas olarak, insan olabilmek için kendi mahiyetini bilmemesini zikreder. Yani insan, insan olabilmek için Tanrı ile aynı mahiyetten olduğunu bilmesi gerekir. O şöyle der;

"Köle kendi mahiyetini, sonsuzluğunu, özgürlüğünü bilmez, kendisini mahiyetçe insan olarak bilmez, kendi kendisinin bilgisinden yoksundur. Çünkü kendi kendisini düşünmez."²

Hegel sisteminde insana değer katan, onu kölelikten kurtaran kendilik bilinci yahut özbilincidir. Özbilinç (kendilik şuuru), diğer özbilinçlerce kabul edilince hakikat olur. O, bu bilince sahip olan tek varlıktır. İnsan niçin "ben" diyor, nasıl diyor? Husserl'e göre bilinç bir şeyin bilincidir. Yani biz bir şeye yöneliriz. Ama insani var oluş, dış dünyanın bilincinden ibaret olabilir mi? Özbilinç, bilinçten farklı olması gerekmez mi?

Şu halde köle, kendi özbilincine ermeyen, başkası için var olan ferttir. Efendi kimdir? o, kendilik bilinci kendisi için var olan bilinçtir. Köle, emeğin nesnesi olan şeye bağımlıdır: ama efendi onun üzerinde bir güçtür. Köle nesne

1 Hegel, *La Raison dans l'Histoire*, s. 120-121.

2 Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, s. 51.

ile olumsuz ilişki içindedir, onun üzerinde çalışır, onu tüketir. Efendi ise şeyden ve köleden olumlu olarak faydalanır; köleyi nesne ile kendisi arasına koyarak onu aracı kılmaktadır. O, kendisini başkasının değeri olarak tanıtır, başkaları katında tanınır. Köle de kendisini başkalarında görür. Daha açık tabirle köle bağımlı, efendi bağımsız varlıktır. Hegel meseleyi tarihin derinliklerine taşıyarak ilk insanın ya bir köle veya bir efendi olacağını ileri sürer.

Buradan da insanlar arası ilişkilerin tarihini, çıkarır. Bunu da insan-tabiat ilişkisi, köle ve efendinin birbirlerini etkilemelerinin tarihi olarak ortaya koyar ki bu da köle-efendi diyalektikidir: (Hegel, böylelikle Marx'ın işçi-patron diyalektikğine zemin hazırlamıştır.)

Hegel köleliği soyut bir kavram olarak değil, tarihi bir gerçek olarak ele alır ve köleliği Hristiyanlığın kaldırdığını söyler. O, Köle-efendi hukuku üzerinde de durur. İnsanın köle olamayacağı vakasının “özgürlük idesinin ancak devletin realitesi içinde gerçekleşebileceğine”¹ inanır.

Bir başka açıdan Hegel, arzularına, tutkularına tutsak olan fertleri köle, beden, tutkularından baskılarından kurtulmuş kimseyi de efendi olarak kabul eder. Ayrıca Tanrı'yı Efendi, insanları köle olarak da görür.

İnsan ve Şiddet İlişkisi

Son olarak insan ve şiddet (terör) ilişkilerine temas edelim:

Hegel, insan iradesinin mülkiyet edinirken dış nesnelere üzerine yansımaları neticesinde, bu dış nesnelere üzerinde ele geçirilebileceğini, zor altına sokulabileceğini söyler. Bu, insan iradesine karşı şiddet kullanılmasına yol açar. İnsanın bedenî varlığı bir başkasının zoruna maruz kalabilir; ama Hegel “özgür irade, kendiliğinde ve kendisi için olarak baskı altına alınmaz” der.² Demek ki insan bedeniyle, ruhu dışındaki şeylere bağımlılığı neticesinde özbenlik sorununu, hür iradesini kaybedebiliyor; bu, zora boyun eğen bir iradenin teslimiyeti demektir. Soyut olarak alındığı zaman cebir ve şiddet, Hegel nazarında haksız fiildir. Çünkü “haksızlık, benim özgürlüğümün bir dış şey içindeki mevcudiyetime bir tecavüzdür.”³

Buraya kadar, Hegel'in insana bakışını, onun sistemi içindeki ve evrendeki yerini, değerini, mahiyetini ve muhtelif faaliyet alanlarındaki eylemlerini, münasebetlerini belirtmeye çalıştık. İnsanın ilahî menşeli, ilahî mahiyetli olup ilahî planın uygulayıcısı, tabir caizse “Mukaddes yükün hamalı” olduğunu ortaya koyduk. Onun insan, evren, toplum ve kültür anlayışında Tanrı'nın, Tanrısal Aklın, vahyedilmiş din olarak Hristiyanlığın rollerini belirttik. Bütün sisteminde olduğu gibi, sistemin yükünü taşıyan insan da trinite'nin (üçlü Tanrı anlayışının) hulûlün yani Tanrı'nın insan şeklinde görülmesinin, temel fikir ol-

¹ Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri*, s. 72.

² Hegel, *A. g. e.*, s. 93.

³ Hegel, *La Raison*, s. 152.

duğunu ortaya koyduk. Hegel’de insanî tabiatla, ilahî tabiatın Hz.İsa’da birliğini gerçekleştiren dinin Hristiyanlık olduğunu¹ tesbit ettik. Fakat burada Hegel, hulûlun (incarnation) antropomorfik (insana benzer) tarzda sunulmadığını söylemeye özen gösterir.² Bu Tanrı’nın insan (isa) kılığında görünmesinde antropomorfizm yoksa ne vardır? Hegel bu soruyu cevaplamalıdır. Marx Scheler de, muhtemelen Hegel’den mülhem olarak , insanın kendisini Tanrılaştırmasının, insanın kendi olmasının yeri olarak insan kalbini kabul eder. O, insan olma ile, Tanrı olmanın birbirine muhtaç olduğunu iddia eder. O, tamamlanmış bir Tanrı’ya (insana) inanır. Hegel ise “Tanrı’nın en mükemmel varlık” olduğunu söyler.³ Bu durumda, Hegel’in oluşumu devam eden bir Tanrı kabul ettiği iddiası yanlıştır. İnsanın değeri de buradan gelir. Hegel, fertlerin halkın ruhuna uygun yaşadıkları zaman bir değere sahip olacaklarını söyler⁴ Çünkü halk da dini ve ilahi aklı temsil eder.

Hegel’in insanı huzur, güven ve ilahî idealin gerçekleşmesi peşindedir. O, Teknisyendir, hamlecidir, dinamiktir, akıllıdır, şurludur, iradesine hakim olmak zorunda ve varoluşunu gerçekleştirmek durumundadır.

Hegel’e göre insan mevcut olan bir varlık değildir. O, varlığın olumsuzlaşmasıyla meydana gelmiştir. Bu mânâda o, oluştur veya eylemdir, kendisinin esas özelliği eylem içinde olmaktır. İnsanın varoluşu, tabii varoluş gibi, neyse o olan varlık değil, veri olan tabii varlığın özdeşliğini aşmak, ona zamanı katmakla mümkündür. Bu da tarih yapmakla gerçekleşir. Peki zamanı katmayınca insan, insan olamaz mı?

20. asırda Hegel üzerine özgün tezler ortaya koyan Alexandre Kojève’ye göre, insan, ister hukuken isterse iktisaden bağlı olduğu efendisine itaatle hizmet eden köle ile, ahiret saadeti için Efendi’ye hizmete den köle arasında fark yoktur. İkisinde de insan hayatının zamanla sınırlı oluşunu kabul edecek tavır vardır.⁵ Kojève nazarında insanın, her türlü aşkınlığa karşı çıkarak kendisini zamanî bir varlık olarak kabul etmesi özgürlüğünü gerçekleştirmesinin esas şartıdır. Böylece o, tabiatı reddetmek yerine orada çalışarak, zamanî bir varlık, tarihi bir varlık haline gelir. Kojève, Hegel’i ateist bir anlayışla yorumlamıştır. Fakat Hegel’in insanı, ne Tanrı tanımazdır, ne de metafizik aşkınlıkları reddeder. Onun tabiatı, maddeyi aşmak istemesi, kendisini maddeden ayrı ve üstün bir varlık olarak görmesi (burada üçlü tanrı anlayışı önemli bir iş görür. Çünkü ona maddî dünyayı aşma dinamizmi ve ideali verir.) hatta J.Paul Sartre’in insanın verilmiş maddî dünya karşısında “bulantı” duymasından daha ileri ve bilinçli bir varlık olduğunu gösterir. Zamanî varlık olmak için metafizik aşkınlığı inkar mı gerekir?

1 Hegel, *La Raison*, s. 152.

2 M.Scheler, *İnsanın Kozmozdaki Yeri*, Çev. H.Tepe, Ankara, 1998, s. 124,125.

3 Hegel, *La Raison*, s. 65, 73.

4 Hegel, *La Raison*, s. 117.

5 Tulin Bumin, *Hegel*, İstanbul, 1987, s. 56.

Buraya kadar söylenenlerden anlaşılacağı üzere, Hegel'in insanı farklıdır ve yine de problemlerle doludur.

Kaynaklar

- Hegel, *Hukuk Felsefesinin Prensipleri* . Çev. Cenap Karakaya, İstanbul, 1991.
Hegel, *La Raison Dans L'Histoire*. Trad. Kostas Papaivannou, Paris, 1965.
Hegel, *Phenomenologie de l'Esprit* . Trad. Jean Hyppolite, Paris, I-II 1939, 1941.
Hegel, *Precis de l'Encyclopedie des Sciences Philosophiques*. Trad. J. Gibelin, Paris, 1952.
Max Scheler, *İnsanın Kozmozdaki Yeri*. Çev. Harun Tepe, Ankara, 1998.
Afşar Tımuçın, "Hegel Felsefesinde İnsan Sorunları", *Özgür Prometheus*, içinde. İstanbul, 1997, s. 74-93.
Tülin Bumin, *Hegel*, İstanbul, 1987.
Tülin Bumin, *Hegel'i Okumak*, İstanbul, 1991.